

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Fecr Yayınları: 270

SON DÖNEM OSMANLI MEDRESELERİNDE
DERS VEKÂLETİ ve
MECLİS-İ MESÂLİH-İ TALEBE

Dr. Öğr. Üyesi Talip AYAR

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Kapak Resmi

Şeyhülislâmın ders vekilini kabulü (İBBAK, Albümler, nr: 171/4).

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt

AYDAN BASIM ve YAYIM LTD. ŞTİ.
Örnek Sanayi Sitesi Alinteri Bulvarı
364. Sokak No: 4 Ostim/ANKARA
Tel: 0312.354 46 27-28

1. Baskı: Eylül 2018

ISBN: 978-605-9652-96-4

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

SON DÖNEM OSMANLI MEDRESELERİNDE
DERS VEKÂLETİ ve
MECLİS-İ MESÂLİH-İ TALEBE

Dr. Öğr. Üyesi Talip AYAR
(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

Ankara 2018

Dr. Öğr. Üyesi Talip AYAR

1976 yılında Almanya’da doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini Giresun’da yaptı. 2001’de Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Aynı yıl Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Anabilim Dalı’nda yüksek lisans programına kayıt yaptırdı. 2005 yılında yüksek lisansını bitirdi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Anabilim Dalı’nda hazırlamış olduğu “*Osmanlı Devleti’nde Fetvâ Eminliği (1826-1922)*” başlıklı teziyle 2012’de doktorasını tamamladı. 28.06.2013 tarihinde Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne öğretim üyesi olarak atandı. Halen aynı fakültenin İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü’nde görevine devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ-----	7
KISALTMALAR-----	9
ÖNSÖZ-----	11

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Sınırları-----	15
II. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi-----	17
III. Kaynakların Değerlendirilmesi-----	19
A. Arşiv Kaynakları-----	20
B. Kaynak Eserler-----	22
C. İnceleme ve Araştırmalar-----	24
IV. Osmanlı Medreselerinin Tarihi Gelişimi-----	26

BİRİNCİ BÖLÜM

DERS VEKÂLETİ ve MECLİS-İ MESÂLİH-İ TALEBE'NİN

TARİHİ ARKA PLANI-----	39
I. Kuruluş ve Gelişim Süreci-----	39
II. Fizikî Mekân-----	45
III. Görevliler-----	49
A. Tayin İşlemleri-----	50
B. Elde Edilen Nişan ve Payeler-----	58
C. Mali Koşullar-----	64
IV. Faaliyet Alanları-----	73

İKİNCİ BÖLÜM

DERS VEKÂLETİ ve MECLİS-İ MESÂLİH-İ TALEBE'NİN

MEDRESELERE YÖNELİK FAALİYETLERİ-----	87
I. Medreselerin İdarî Yapısıyla İlgili Faaliyetler-----	90
A. Medreselere Görevli Tayini-----	90
B. Medrese ve Talebe Sayılarının Tespiti-----	95
II. Medreselerin Çevresi ve Fizikî Yapısıyla İlgili Faaliyetler-----	101
A. Çevre Düzeni-----	103
B. Binaların ve Müştemilatın Bakım-Onarımı-----	105
C. Isınma ve Tefriş İhtiyaçları-----	110
D. Yeni Şubelerin Açılması-----	113
E. Talebe Odalarına Yönelik İşlemler-----	117
III. Medreselerde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri-----	125
A. Müfredat ve Ders Programlarının Belirlenmesi-----	126

B. Ders Kitaplarının Belirlenmesi-----	145
C. Eğitim-Öğretim Takviminin Belirlenmesi -----	151
D. Yıl Sonu İmtihanları -----	153
E. Ders Araç-Gereç İhtiyacının Karşlanması -----	159

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DERS VEKÂLETİ ve MECLİS-İ MESÂLİH-İ TALEBE'NİN	
MÜDERRİSLERE YÖNELİK FAALİYETLERİ -----	163
I. Tayin İşlemleri -----	165
II. Derslere Devamlılığın Sağlanması -----	171
III. Denetim İşlemleri-----	175
IV. Maaş İşlemleri-----	182
V. İzin İşlemleri -----	186
VI. Ödül İşlemleri-----	189

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DERS VEKÂLETİ ve MECLİS-İ MESÂLİH-İ TALEBE'NİN	
TALEBEYE YÖNELİK FAALİYETLERİ -----	193
I. Kayıt-Kabul ve Nakil İşlemleri-----	197
II. Derslere Devamlılığın Sağlanması -----	205
III. İzin İşlemleri -----	210
IV. Sağlık Tedbirlerinin Alınması -----	213
V. Askerlik İşlemleri -----	218
VI. İâşe, İbâte ve Yardım İşlemleri -----	224
VII. Cerr İşlemleri-----	231
A. Cerr Gideceklerin Belirlenmesi -----	231
B. Cerr Uygulamasında Suistimallerin Araştırılması-----	234
VIII. Disiplin İşlemleri-----	236
IX. Şikâyetlerin İncelenmesi -----	242
SONUÇ -----	247
KAYNAKÇA -----	253
EKLER -----	259
DİZİN -----	277

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısından İtibaren Tayin Edilen Ders Vekilleri -----	51
Tablo 2: Ders Vekâleti Çalışanlarının 1331/1915 Yılına Ait Maaş Tablosu -----	71
Tablo 3: <i>Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi</i> 'ne Göre Müfredat Programı	129
Tablo 4: <i>Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi</i> Tâli Kısmı Ders Çizelgesi -	133
Tablo 5: <i>Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi</i> Âli Kısmı Ders Çizelgesi --	135
Tablo 6: <i>Medresetü'l-Mütehassısın</i> Ders Programı -----	137
Tablo 7: <i>Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi</i> İhzârî Kısmı Ders Programı	139
Tablo 8: <i>Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi</i> İbtidâ-i Hâric Kısmı Ders Programı -----	140
Tablo 9: <i>Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi</i> İbtidâ-i Dâhil Kısmı Ders Programı -----	140
Tablo 10: <i>Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi</i> Sahn Kısmı Ders Programı	141
Tablo 11: <i>Süleymaniye Medresesi</i> Tefsir ve Hadis Şubesi Ders Programı-	142
Tablo 12: <i>Süleymaniye Medresesi</i> Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh Şubesi Ders Programı -----	142
Tablo 13: <i>Süleymaniye Medresesi</i> Kelâm ve Hikmet Şubesi Ders Programı -----	143
Tablo 14: 1917 Yılı <i>Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi</i> Müderris Maaşları -----	185

KISALTMALAR

A.AMD	: Sadaret Amedî Kalemî Evrakı
A.MKT.	: Sadaret Mektûbî Kalemî Evrakı
A.MKT.MHM.	: Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı
A.MKT.NZD.	: Sadaret Nezâret ve Devâir Evrakı
a.mlf.	: Adı geçen müellif
AİBÜ	: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
BEO.	: Bâbiâli Evrak Odası
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DH.EUM.THR.	: Dâhiliye Tahrîrât Kalemî Evrakı
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
HR.TO.	: Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı
İ.DH.	: İrade Tasnifi Dâhiliye Evrakı
İ.DUİT.	: İrade Tasnifi Dosya Usulü
İ.HUS.	: İrade Tasnifi Hususî Evrakı
İ.MVL.	: İrade Tasnifi Meclis-i Vâlâ Evrakı
İ.TAL.	: İrade Tasnifi Taltîfât Evrakı
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İBBAK	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
Krş.	: Kuruş
MA	: İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MV.	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
MVL.	: Meclis-i Vâlâ Evrakı
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
OA	: Osmanlı Arşivi

s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
sy.	: Sayı
ŞD.	: Şûrâ-yı Devlet
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
TTEM	: Türk Tarih Encümeni Mecmuası
TTK	: Türk Tarih Kurumu
ty.	: Tarihsiz
U.Ü.	: Uludağ Üniversitesi
vd.	: Ve diğerleri
vr.	: Varak
Y.A.HUS.	: Yıldız Tasnifi Hususî Maruzat Evrakı
Y.A.RES.	: Yıldız Tasnifi Resmî Maruzat Evrakı
Y.MTV.	: Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.AZJ.	: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal-Jurnal
Y.PRK.BŞK.	: Yıldız Perakende Evrakı Başkitâbet Dairesi Maruzatı
Y.PRK.MF.	: Yıldız Perakende Evrakı Maârif Nezâreti Maruzatı
Y.PRK.MŞ.	: Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Maruzatı

ÖN SÖZ

İslâm medeniyetinin eğitim-öğretim alanındaki en önemli yapı taşlarından birisi medreselerdir. Medreseler, inşa edildiği ülkelerin kültür seviyesini yükselten ve yetişmiş insan gücünü hazır hale getiren eğitim-öğretim kuruluşlarıdır. Çıkış noktası İslâm'ın ilk dönemlerine kadar götürülen medreselerin, gerçek manada kurumsal gelişimi, XI. asra tekabül etmektedir. Bu asırda inşa edilen Nizamiye Medreseleri, İslâm tarihindeki medrese yapılanmasını teşkilat ve eğitim-öğretim bakımından üst seviyeye taşımıştır. Artık medreseler, devlet sistemine, bürokrasiye, ilmiye sınıfına insan yetiştiren tam teşekküllü, müesses örgün eğitim kurumu haline gelmiştir. Aynı zamanda medreseler, toplumun dinî ve kültürel gelişmişliğine katkı sağlayan yaygın eğitim kurumu olma fonksiyonunu da icrâ etmiştir.

Osmanlı Devleti medrese konusunda, Selçuklu ve Anadolu topraklarındaki tecrübe ve mirası devralmıştır. Devraldığı mirası her geçen dönem bulunduğu seviyeden daha iyi noktaya taşımış, teşkilat ve eğitim-öğretim yönünden medreseleri en üst seviyeye çıkarmıştır. Fakat XVI. yüzyılın ortalarından itibaren eriştiği yüksek seviyeyi kaybetmeye başlayan medreseler, tarihî ihtişamında pozisyon kaybına uğrasa da Osmanlı'nın son dönemine kadar devleti ayakta tutan en temel kurumlardan birisi olmuştur. Üstlendiği bu tarihî rol sebebiyle medreselerin; kuruluşu, yönetimi, tarihsel gelişimi, eğitim-öğretim faaliyetleri, programları, mimarîsi, gündelik yaşamı ve benzeri birçok konu araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Kuşkusuz bu anlamda pekçok çalışma, geniş yayın yelpazesi içerisinde yerini almıştır. Benzer duygular bizi, Osmanlı medrese sistemi içerisinde önemli bir yeri olduğunu

düşündüğümüz *Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe*'nin tarihî konumunu ve misyonunu araştırmaya sevk etmiştir.

Eserimizin giriş kısmında, araştırmanın konusu ve sınırları üzerinde kısaca durulacaktır. Zira araştırmanın konusunu göz önüne getirildiğinde, menşei XVI. yüzyılın başlarında ilk ders vekili tayinine kadar giden, zaman içerisinde *Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe*'ye dönüşen, Osmanlı'nın sonuna kadar varlığını sürdüren bir kurumsal yapı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ele alınan konu itibarıyla, “neden bu konu seçildi ve yaklaşık dört yüz yıllık serüvenin ne kadarına eserde yer verildi?” sorularının cevabı, giriş kısmında okuyucuya verilmeye çalışılacaktır. Pek tabii ki araştırmanın amacı ve yöntemi, çalışma hazırlanırken hangi kaynaklara başvurulduğu noktasında da okuyucu giriş kısmında bilgilendirilecektir. Son olarak giriş kısmında Osmanlı medreselerinin tarihî gelişimi konusunda ana hatlarıyla bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. Buradaki amaç, *Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe*'nin medrese sistemi içerisindeki kurumsal yapısını ortaya koymaya çalışırken, mevcut medrese yapısının genel durumuyla ilgili okuyucuyu kısaca bilgilendirmektir.

Birinci bölümde, ilk ders vekilinin ne zaman ve niçin tayin edildiği, Vekâlet şeklindeki bir yapılanmaya nasıl geçildiği, ders vekili görevi bir kişi tarafından yürütülürken, önceye nazaran geniş bir kadroya ulaşan yapının geçirdiği aşamalar ve bu yapı içerisinde rol alan görevliler, görevlilerin özlük durumları hakkında bilgiler verilecektir. Bununla birlikte kuşkusuz her kurumsal yapının yürüttüğü faaliyetler kadar fizikî mekânı da önem arz etmektedir. Onun için bu önermeden hareketle *Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe*'nin fizikî mekânı ve orada yürütülen görevler hakkında bilgiler yine birinci bölümde verilecektir. Dolayısıyla birinci bölümde araştırılan konunun tarihî arka plan okuması yapılmaya çalışılacaktır.

Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe'nin en temel görevleri medreselere, müderrislere ve talebeye yönelik olanlardır. Üçlü sorumluluk alanı içerisinde, ilk sırada yer alan medreselere yönelik faaliyetler, çalışmanın ikinci bölümünde ele alınacaktır. Medreselerin idarî ve fizikî yapısı ile eğitim-öğretim faaliyetleri bölümün ana başlıklarını oluşturmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, medreselerin aslı unsurlarından biri olan müderrislerin tayini, derslere devamlılığı, denetimi ve özlük işlemleri ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Keza medreselerin aslı unsurlarından bir diğeri de hiç şüphesiz talebedir. En kuşatıcı anlamıyla medrese öğrencilerini ifade eden talebenin medreseye kabulü, derslere devamı; izin, sağlık, askerlik, îâşe ve ibâte, cerre çıkma ve disiplin işlemleriyle talebe şikâyetlerine yönelik faaliyetler dördüncü bölümün konularını oluşturmaktadır. Bütün bu konulara bağlı olarak sonuçta, *Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe*'nin son dönem Osmanlı medrese sistemi içerisindeki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bu eserin ortaya çıkmasında çok değerli katkıları olan isimleri kadirşinaslığın bir gereği olarak burada zikretmeliyim. Her şeyden evvel bugüne gelmemde büyük katkıları olan anneme, babama, aile büyüklerime ve hocalarıma minnet duyduğumu ifade etmeliyim. Ayrıca çalışmamın tüm safhalarında gerekli teşvik ve yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Nesimi Yazıcı, Prof. Dr. Seyfettin Erşahin, Doç. Dr. İsmail Ceran, Doç. Dr. Cahid Kara, Dr. Öğr. Üyesi Eyüp Öztürk ve Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Işık hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak, kendileriyle geçireceğim vakti büyük fedakârlık göstererek çalışmam için ayırmamı sağlayan eşime ve çocuklarıma şükranlarımı sunarım.

Dr. Öğr. Üyesi Talip AYAR
Bolu 2018